ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДА АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ІСТОРІЇ У БРИТАНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Крилова А.М.
Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького., доцент кафедри історії, кандидат наук (Україна)
Жиряков О.Ю.
Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького., доцент кафедри історії, кандидат наук (Україна)
Полякова Л.І.
Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького., доцент кафедри історії, кандидат наук (Україна)
Шкода Н.А.
Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького., доцент кафедри історії, кандидат наук (Україна)

USING THE METHOD OF ALTERNATIVE HISTORY IN BRITISH HISTORIOGRAPHIES OF SECOND WORLD WAR

Krylova A.N.
Melitopol State Pedagogical University named after Bogdan Khmelnitsky, Ph.D. in History, Associate Professor
Zhiryakov A.Y.
Melitopol State Pedagogical University named after Bogdan Khmelnitsky, Ph.D. in History, Associate Professor
Poliakova L.I.
Melitopol State Pedagogical University named after Bogdan Khmelnitsky, Ph.D. in History, Associate Professor
Schkoda N.A.
Melitopol State Pedagogical University named after Bogdan Khmelnitsky, Ph.D. in History, Associate Professor (Ukraine)

Анотація

У статті розглянуто історія розробки та використання методу “альтернативної історії” в британській історіографії Другої Світової війни, встановлені й розкрити особливості їх методики його застосування.

Дано стислу історіографію методу альтернативної історії у світовій історичній науці до середини XX століття.

Розкрито особливості використання методу альтернативної історії у сучасній британській історіографії Другої Світової війни.

Показано зв'язок емпіричного напряму з відповідною британською історіографію Другої світової війни.

Abstract

In the article the history of working out and the method of "alternative history" in the British and Russian historiographies of Second World War has been considered, the peculiarities of their methodology of its application have been determined and revealed.

A concise historiography of the alternative history method in the world historical science to the middle of the 20th century has been given. The incompatibility of the alternative history method and the Soviet historical science has been shown.

The peculiarities of using the alternative history method in the modern British historiography of the Second World War have been revealed.

The formation of the alternative history of too not enough connected with each other directions – methodological and empirical in the Russian historiography has been reviewed.

The connection between the empirical direction and the corresponding British historiography of the Second World War has been shown.

Ключові слова: метод “альтернативної історії”, точка біфуркації, британська історіографія Другої Світової війни.

Keywords: an "alternative history", Russian historiography of the Second World War, the point of bifurcation, British historiography of the Second World War.

Британська історіографія Другої світової війни є одною з найбільш методологічно великих та методично розвинених на сучасному етапі розвитку світової історичної науки. Тому нові методології та методи, що розробляються у неї користуються пильною увагою світового наукового співтовариства.

Однією з найбільш цікавих і перспективних методичних інновацій який використовується у британській історіографії Другої світової війни них є метод альтернативної історії.

Для перевірки ефективності цього методу та сфери його використання він має потребу в обговоренні широким колом істориків у ході наукової дискусії. Тому вивчення методу альтернативної історії у історіографії Другої світової війни та викладення його основних положень є актуальним.

Мета даної статті полягає в розгляді використання методу альтернативної історії у сучасній британській історіографії Другої світової війни.

Для досягнення поставленої мети ставляться наступні задачі: розглянути його ґенезу, установити й розкрити його ключові положення, алгоритм використання, застосування та особливості використання у британській історіографії.

Альтернативна історія є одним із наймолодших напрямків у методиці історичних досліджень, він відомий під багатьма назвами: альтернативна історія, контрфактична історія, "експериментальна" історія, ретроальтернативістика і т. д. [1, с.647-654; 2, с.206-208]. Як справедливо зазначає у своїй докторській дисертації В. А. Нехамкін, "одним з важливих завдань у галузі альтернативної історії є обґрунтування наукового характеру контрфактичних досліджень, що зумовлено існуючими в даний час думками деяких вчених про їх антинауковість. Слід встановити дійсну роль і значення даних досліджень в системі наукового пізнання" [3]. Так як найбільшу відомість термін "альтернативна історія" отримав у творах американських письменників-фантастів Реймонда Дугласа "Рея" Бредбері "І грянув грім" (1952) і Пола Андерсона "Патруль часу" (1955), то до сих пір багато істориків досі схильні сприймати альтернативну історію не як метод історичного дослідження, а як жанр фантастичної літератури.

Тому представляється за необхідне дати стислу історіографію методу альтернативної історії у світовій історичній науці.

Першим відомим нам використанням альтернативної історії відзначився ще давньоримський історик Тит Лівій у своєму епічному трактаті "Історія Риму від заснування Міста" [4]. У книзі IX, написаної близько 35 р. до н.е., кілька сторінок були присвячені гіпотетичному походу Олександра Македонського на Рим в 323 р. до н.е., який, за Лівієм, закінчився б повним розгромом великого завойовника. Незважаючи на явну упередженість, деякі припущення історика звучать досить тверезо. Однак це був лише епізод, витіюватий пасаж всередині цілком традиційної історичної праці.

Першим автором повноцінної наукової праці з використанням альтернативної історії став знаменитий британський історик Джордж Тревельян. Правда, сталося це ще у відносно молоді роки вченого, коли він переміг в одному конкурсі з роботою "Якби Наполеон виграв битву під Ватерлоо" (1907), і на той момент ця стаття не привернула особливої уваги.

Ще один англієць, Д. С. Скуайр, зібрав різні публікації на цю тему і в 1931 р. випустив перший такого роду збірник науково-популярних есе "If It Had Happened Otherwise" ("Якщо б це все ж сталося") [2, с.209].

Сер Арнольд Тойнбі, будучи вже світовою величиною історичної науки, написав статті "Якби Олександр не помер тоді ... " і "Якби Філіп і Артаксеркс уціліли ... " [5, 6] (у першій він розглядав гіпотетичні наслідки подовження життя героя античності, а в другій - його більш ранньої загибелі). Цими нашумілими роботами Тойнбі фактично і поклав початок такому напрямку в історії, як ретропрогнозування. Втім, докази Тойнбі будувалися на використанні уяви, і тому були набагато ближче до белетристики, ніж до справжньої науки. Колеги-історики сприйняли екзерсиси Тойнбі як "витівки генія", якийсь різновид наукового дозвілля.

Праці Тревельяна, Тойнбі і збірник Скуайра і з'явилися підставою для "науково-історичної альтернативи", яка протягом тривалого часу вважалася пасинком історичної науки.

Проте в очах основної маси фахівців альтернативна історія продовжувала залишатися забавною грою уяви, а не науковим методом.

Прорив відбувся завдяки американському історику економіки Роберту Фогелю, коли в 1964 р. вийшла його книга, що стала скандально відомою, з непоказною назвою "Залізниці та економічне зростання Америки: нариси з економетричної історії" [7, с.181].

Справа в тому, що в американській історичній науці традиційно вважалося, що масове будівництво залізниць в 19 столітті стало однією з головних причин такого енергійного економічного розвитку країни. Фогель же шляхом математичних розрахунків побудував так звану контрфактичну модель - гіпотетичний варіант розвитку США, при якому замість залізних доріг основними засобами пересування по американських просторах залишилися б диліжанси і пароплави.

Результат неупереджених розрахунків вийшов парадоксальним - реальний внесок залізничного будівництва в розвиток економіки виявився мізерно малий (дорівнював національному продукту США за кілька місяців), а попит на залізниці був штучно спровокований сталеливарними магнатами. Таким чином, робота Фогеля наповал вбивала одну з "священних корів" американської історичної науки! І при цьому знаряддям служило не теоретичне розумове жонглювання, а сувора мова цифр.

У 1993 р. за свої дослідження вчений був удостоєний Нобелівської премії з економіки.

Хоча висновки Фогеля знайшли схвалення далеко не у всіх фахівців, головним результатом його праць стало докорінна зміна поглядів наукового співтовариства на "альтернативну історію". Відтепер ретропрогнозування стало сприйматися як складова частина цілком серйозного напряму історичної науки, т.зв. "кліометрії" (історико-математичних досліджень). Побудова альтернативних історичних моделей стало також вважатися цілком

допустимим, хоч і дещо екзотичним, науковим методом і для інших напрямів історичної науки.

Ще одним наріжним каменем ретропрогнозування є ідеї відомого бельгійського вченого, нобелівського лауреата Іллі Пригожина. Згідно з розробленим ним синергетичним підходом, розвиток суспільства не є жорстко визначеним. Спостерігається чергування періодів еволюції, коли вектор розвитку суспільства змінити неможливо і періодів біфуркаційних точок.

Предметом ретропрогнозірованія є вивчення біфуркаційних точок (більш відомий термін - "розвилка"), деяких ключових моментів історії, під час яких відбувається вибір шляху подальшого розвитку суспільства з віяла різних альтернатив. Вибір у таких ситуаціях практично завжди відбувається в умовах невизначеності та нестійкості балансу соціальних сил. Тому на біфуркацію можуть вплинути абсолютно, на перший погляд, незначні і суб'єктивні обставини.

Так як в британській історіографії вже існували роботи відомих істориків Дж. Тревельяна, А. Дж. Тойнбі, то нові роботи з використанням методу альтернативної історії, не зазнали самоцензури дослідників. Традиційне різноманіття методологічних підходів в британській історичній науці також сприяло відмові від принципу детермінізму - "Історія не знає умовного нахилу".

Як справедливо зазначає К. Єськов саме "у військово-історичній науці - ідея альтернативної історії як об'єктивного аналізу втрачених можливостей споконвіку була провідною парадигмою" [8].

Тому видається, саме британські військові історики були психологічно і методично найбільш підготовлені до використання альтернативної історії, для цього їм треба було просто адаптувати широко відомий метод військово-штабної ігри з розгляду майбутнього в розгляд минулого.

Тому не дивно, що перша велика монографія альтернативної історії була створена колишнім офіцером Королівського танкового полка, а потім відомим англійським істориком Другої світової війни Кеннетом Максі.

У 1980 році вийшла його монографія "Вторгнення" (в 2001 надруковано друге видання "Вторгнення: німецьке вторгнення в Англію, липень 1940") [9]. Ця монографія стала першою науковою працею з використанням методу альтернативної історії у сучасній британській історіографії.

Остаточно утвердився новий метод історичного дослідження з виходом колективних досліджень. У 1995 році вийшла праця англо-американських істориків за редакцією К.Максі (K.Macksey) "The Hitler Options". У 2001 році був виданий її російський переклад під назвою "Упущені можливості Гітлера" [10]. У 2000 році вийшла праця за редакцією Дж.Норта " The Napoleon Options: Alternate Decisions of the Napoleonic Wars". У 2002 році був виданий її російський переклад під назвою "Наполеоновські війни: що, якщо? "[11].

Теоретичною основою методу альтернативної історії стала біфуркаційна гіпотеза. Суть біфуркаційної гіпотези полягає в наступному: є деяка послідовність зв'язаних одна з одною подій, параметризованих фізичним часом. Зв'язки ці носять причинно-наслідковий характер, тобто існує якийсь динамічний закон, який керує рухом системи, причому це керування здійснюється винятково від минулого до майбутнього.

Якщо $T_1 < T_2$, то зміна системи в момент часу T_2 ніколи не змінить систему в момент часу T_1. Так як система "Історія" гомеостатична (стійка система, що нівелює відхилення), тобто є лише рахункова кількість точок, у яких зміни в момент часу T_0 викличуть зміни в момент часу T_2. Причому як завгодно малі зміни в точках T_0 можуть викликати які завгодно помітні зміни в точці T_2. Отже, у даних точках діє не динамічний, а статистичний закон.

Графічно це представлено на схемі 1.

Схема 1

Розбіжність базової й альтернативної Реальності

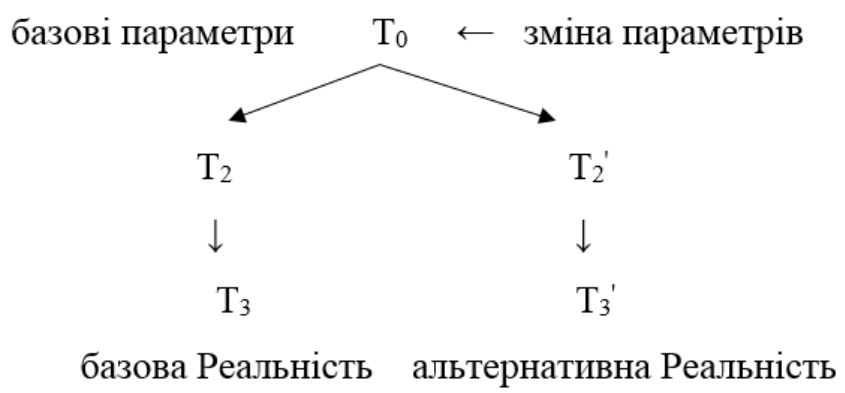

Ці праці визначили особливості використання методу альтернативної історії у сучасній британській історіографії

По-перше, модифікатор вибирається дослідником довільно і не обґрунтовується його приналежність до точок біфуркації.

По-друге, основним методом дослідження є наратив, часто з включенням в текст документів базової Реальності. Відповідно опис тактичних сутичок вельми багатослівний і докладний. Хоча хід і підсумки тактичного бою визначається рівняннями Остроградського - Ланчестера, відхилення від середньостатистичної норми не суттєві. І тому не представляють інтересу й зазвичай не розглядаються.

По-третє, дослідник вводячи модифікатор і конструюючи альтернативну реальність, інформаційне поле в якому діють історичні персонажі, бере незмінним з базової реальності.

Систематизувавши й упорядкувавши практичні розробки дослідників [9; 10; 11], видається можливим подати такий алгоритм застосування цього методу:

1) на першому етапі необхідно провести наступну роботу:

- досконально вивчити фактографічний матеріал;
- простежити повну ґенезу системи;
- виявити усі системні елементи й визначити всі їх функції;
- провести справжню класифікацію системних зв'язків на основні, другорядні, випадкові;

2) на другому етапі встановити передбачувані точки біфуркації;

3) на заключному етапі провести дослідження істинності точок біфуркації за наступним алгоритмом (С.Переслєгін пропонує для нього назву “алгоритм Азимова” [12, с.479]): зміна параметрів базової Реальності → розвиток результуючої Реальності → максимальна очікувана реакція → спад Відхилення → повернення до базової Реальності.

Якщо через певний часовий проміжок відбудеться збіг результуючої Реальності з базовою Реальністю, то дана точка не є “критичним моментом історії”, якщо ж збігу результуючої Реальності з базовою Реальністю не трапиться й виникне стійка альтернативна Реальність, то, значить, “критичний момент історії” виявлений і доведений.

На сучасному етапі метод альтернативної історії дозволяє значно розширити пізнавальні можливості при вивченні конкретної проблеми. Є робоча методика (при всій її не досконалості) застосування даного методу під час розгляду такої проблематики як війни.

До недоліків методу відноситься відсутність системи методологія → методика → використання методу при вивченні конкретної проблеми. Розрив між методологічною базою та методикою емпіричного застосування, на жаль не усунутий до сих пір, що вимагає високої методологічної підготовки дослідника.

Також до його недоліків належать висока трудомісткість, обумовлена необхідністю опанування якнайширшої джерельної бази. Методу альтернативної історії властивий дуже низький поріг допустимих погрішностей при застосуванні, обумовлений критеріями реальності і логічності віртуальних сценаріїв. Найменший вихід за цей поріг веде до недотримання принципу науковості, що знову ж таки вимагає дуже високої кваліфікації дослідника. Тому навряд чи цей метод придатний для масового використання, він вимагає дуже високої кваліфікації історика для його успішного застосування, носить явно елітарний характер.

Список використаної літератури

1. Савельева И.М. История и время. В поисках утраченного / И.М. Савельева, А.В. Полетаев. – М.: «Языки русской культуры», 1997. – 800 с.
2. Хук С. «Если бы» в истории / С. Хук // THESIS. – 1994. – № 5. – С. 206-215.
3. Нехамкин В.А. Альтернативы прошлого в философии истории: теоретико-методологический анализ : автореф. дис. на соискание учён. степени докт. философ. наук : спец. 09.00.11 «Социальная философия» / В.А. Нехамкин. –М., 2008. – Режим доступу до автореф.: http://www.dissercat.com/content/ alternativy-proshlogo-v-filosofii-istorii-teoretiko-metodologicheskii-analiz
4. Тит Ливий. История Рима от основания города: в 3 т. / [Отв. ред. Е. С. Голубцова]. – М.: Наука, 1989– . – (Серия «Памятники исторической мысли»). Т. 1. Книги 1-10. – 1989. – 576 с.
5. Тойнби А. Если бы Александр не умер тогда... / Арнольд Тойнби // Знание-сила. – 1979. – № 2. – С. 39–42.
6. Тойнби А. Если бы Филипп и Артаксеркс уцелели... / Арнольд Тойнби // Знание-сила. – 1994. – № 8. – С. 60–65.
7. Левчик Д.А. Роберт Уильям Фогель и «новая экономическая история» / Д.А Левчик //Новая и новейшая история. – 1989. – № 6. – С. 181–192.
8. Еськов К. Кузница и гвоздь («альтернативная история» против «криптоистории») / Кирилл Еськов // Консерватор. – 30 мая – 5 июня 2003. – № 18. Режим доступу до стат.: http://fan.lib.ru/e/eskov/text_0060.shtml.
9. Макси К. Вторжение, которого не было / Кеннет Макси. – М.: АСТ, 2001. – 560 с.
10. Упущенные возможности Гитлера / Пер с англ. С. Переслегин. – М.: АСТ, 2001. – 544 с.
11. Норт Дж. Наполеоновские войны: Что, если? / Джонатон Норт. – М.: АСТ, 2002. – 539 с.
12. Переслегин С. Стратегическая ролевая игра как метод исторического моделирования / Сергей Переслегин // Упущенные возможности Гитлера / Сергей Переслегин. – М., 2001. – Приложение 3. – С. 475-489.